

Zuzana Parusniková: *Rozum - kritika - otevířenost. Živý odkaz filosofie K. R. Poppera*

Praha, Filosofia 2007, 336 s.

Myšlienkovému odkazu jedného z najvýznamnejších filozofov 20. storočia K. R. Poppera bola v našom (slovenskom a českom) filozofickom priestore venovaná určitá (rozhodne nie zanedbateľná) pozornosť, napriek tomu však doposiaľ chýbala monografia, ktorá by predostrela Popperovu filozofiu v celej jej šírke a dokázala zdôrazniť (a najmä jasne a zrozumiteľne vysvetliť) základné tézy, na ktorých spočíva. Toto prázdne miesto zaplnila česká filozofka Zuzana Parusniková svojou knihou *Rozum – kritika - otevířenost. Živý odkaz filosofie K. R. Poppera*. Parusnikovej hlavným cieľom bolo „predstaviť Poppera ako filozofa, ktorý spôsobil paradigmatickou revolúci v metodológii, epistemológii a obecneji i v pojetí rozumu, jejž jadro tkví v tzv. falzifikačným imperatívu“ (s. 12). Tento falzifikačný imperatív u Poppera vedie ku koncepcii tzv. negatívneho rozumu (alebo negatívnej racionality). Bližšie objasnenie a obhajoba práve tejto koncepcie sa nachádza v Parusnikovej monografii.

Z pohľadu autorkiných postojov prezentovaných v tejto práci ju môžeme priradiť k tým „radikálnejším“ prívržencom Popperovej filozofie, ktorí sú presvedčení, že niektoré Popperove základné (a treba povedať, že dosť radikálne) tézy netreba vôbec zmäkčovať (ako si to myslel napríklad Lakatos a mnohí ďalší), ale práve naopak. Podobné pokusy o zmäkčovanie môžu totiž viesť k výsledku, že sa „z Popperova originálneho falzifikacionizmu stáva jen slabý odvar – vlašná výzva ke kritickému postoji, ktorá neurazí ani nezaujme“ (s. 14). Na čele takýchto „radikálnych“ Popperových prívržencov stojí bezpochyby jeho bývalý žiak a spolupracovník David Miller. A je to práve Millerova interpretácia Popperovej filozofie, z ktorej Parusniková čerpá jednoznačne najviac inšpirácie pri svojej vlastnej interpretácii Popperovho diela (čo však vôbec neznamená absenciu vlastných postojov, práve naopak).

Po obsahovej stránke autorka knihu rozdelila do štyroch kapitol a jedného dodatku. V prvých troch kapitolách sa venuje Popperovmu riešeniu problému indukcie v jeho troch podobách (logickej, praktickej a psychologickej), v kapitole štvrtej vzťahu negatívnej koncepcie racionality k postmodernizmu a v dodatku Popperovej aplikácii v monografii preberaných tém na oblasť spoločenských vied.

V kapitole *Logický problém indukce: iluze racionálního zdůvodnění* sa Parusniková okrem expozície samotného problému a Popperovej známej kritiky indukcie venuje hlavne samému riešeniu problému indukcie, ktoré Popper predostiera vo svojich dielach. Hlavné riešenie problému indukcie vidí Popper podľa Parusnikovej v tom, že z metodológie odstránime akékoľvek podoby

justifikacionizmu a zameriame sa len a len na falzifikačné postupy. Výsledkom potom bude deduktívno-falzifikačná metodológia, ktorá odmietne niektoré dlho nespochybniteľné metodologické východiská – napríklad potrebu empirického potvrdenia vedeckých teórií. Takéto potvrdenie totiž podľa Poppera nemôže vedeckej teórií priniesť nič, lebo jeho prípadné použitie pre (dôkazové) posilnenie danej teórie je logicky nekonzistentné (keďže by muselo dôjsť k induktywnej inferencii od tvrdení singulárnych k tvrdeniu univerzálnemu, takáto inferencia je však logicky nezdôvodnená). Naproti tomu falzifikácia, ktorú Popper uprednostňuje, je logicky konzistentná, ale len vtedy, keď si uvedomíme, že je tiež len hypotetická. Falzifikačný imperatív sa však dotýka aj chápania racionality a stáva sa akousi maximou rozumu. To má svoje ďalekosiahle dôsledky. „Popper se odkláni od tradičného pojetí, které přikládá rozumu unikátní schopnost *pozitivně legitimovat naše poznání*, být autoritou, která vědění prověří a těm poznatkům, které obstály, přisoudí průkaznost“ (s. 80). Rozum však může podľa Poppera robiť pravý opak. „Doménou racionality jsou *negativní* důvody, které vyřazují nepravdy, avšak dále již *nic nevyovídají* o těch hypotézách, které „přežily“ nelítostnou falsifikační proceduru“ (s. 80). V Popperovom diele tak podľa Parusnikovej vidíme prechod od jeho kritiky indukcie (ktorá vychádzala z *logického* skúmania) k rovine filozofickej. „Popper vyslovil odvážnou tezi, že *jistota v epistemologii je mýtus*, který byl mylně vytyčen jako hráz proti chaosu a iracionalitě. Popperovo stanovisko, že pouze negativní důvody jsou sankcionovány rozumem, vede k pojetí racionality, jež neposkytuje žádné noetické jistoty, ani *nepovoluje o jistoty – jakkoli relativní – usilovat*“ (s. 83 – 84).

V kapitole *Praktický problém indukce: falzifikace a vývoj vědy* sa autorka zameriava na potenciálne dopady Popperovho riešenia logického problému indukcie na oblasť reálnej vedeckej činnosti. Neohrozujú niektoré základné Popperove tézy ako eliminácia indukcie, uprednostňovanie falzifikácie či odmietnutie akýchkoľvek pozitívnych dôvodov v prospech vedeckých teórií praktickú činnosť vedy? Parusniková odpovedá negatívne a ukazuje to jednak argumentáciou v prospech Poppera pri jeho sporoch s Lakatosom, ale najmä pri jeho sporoch s Kuhnom. Obzvlášť zaujímavé je autorkino hodnotenie Kuhbovej filozofie: „Domníváme se, že i přes své univerzální nároky je Popperova filosofie radikálnějším vyzývatelem klasických koncepcí racionality než filosofie Kuhnova. Ten totiž klasický justifikačný koncept rozumu nikdy neopustil, ale přenesl ho pouze do lokálního kontextu, který je vymezen normami a hodnotami vládnoucího paradigmatu“ (s. 152). Popper však takýto justifikačný koncept jednoznačne odmieta, pritom však vôbec „nerezignuje na racionalitu, objektivitu, pravdivost (jako regulativní ideál) a univerzalitu“ (s. 152). Zaujímavou súčasťou tejto kapitoly je aj ilustrácia metodologického sporu medzi Popperom a Kuhnom na príklade z dejín vedy. Tým príkladom

je revolučná lekárska teória I. Semmelweisa, týkajúca sa tzv. horúčky omladníc. Treba však podotknúť, že v tomto prípade môže ísť len a len o ilustráciu daného sporu a nie predstavenie daného príkladu z dejín vedy ako akéhosi pozitívneho dôvodu v prospech Popperovej filozofie (v tom sa s autorkou určite zhodneme). Veď Popper odmieta pozitívne dôvody v akejkolvek podobe.

V kapitole *Psychologický problém indukcie: Popperova evolučná alternatíva* Parusniková predstavuje Popperovo riešenie psychologického problému indukcie, ktoré spočíva v Popperovom presvedčení, že naše poznanie nevzniká len akousi akumuláciou pozorovania. Popper spočiatku odmietal hovoriť o kontexte objavu nového poznania, napríklad nejakej novej vedeckej hypotézy, pretože to je podľa neho oblasť psychológie a jej podobných odborov, nie je to však záležitosť logickej analýzy vedeckého skúmania. Časom však zmenil názor a túto otázku rozpracoval v kontexte svojej evolučnej epistemológie. „Ve své koncepci evoluční epistemologie předkládá Popper neodarwinistický model vývoje vědění, který se uskutečňuje podle vzoru „pokus-omyl“, teda eliminací chyb v navrhovaných řešeních teoretických i praktických problémů“ (s. 15). Parusniková sa však domnieva, že Popperova evolučná epistemológia je slabším článkom jeho filozofie vedy. Popper chcel podľa nej dosiahnuť pri svojom riešení problému indukcie príliš veľa – „představit deduktivně-falzifikační vzorec, který byl původně pouze metodologickou normou a maximou rozumu, jako univerzální model skutečného pohybu vědění zahrnující i biologickou lidskou konstituci“ (s. 217). Za nedostatočné považuje najmä jeho riešenie konfliktu medzi rozumom a inštinktnými a kriticky sa taktiež pozerá na jeho koncepciu troch svetov – obzvlášť na koncepciu sveta 3 ako autonómneho sveta vedenia bez subjektu. Dôsledok je potom podľa autorky určité znehodnotenie kritického náboja jeho filozofie.

V kapitole *Ratio negativa: výzva postmodernizmu* nastoľuje Parusniková zaujímavé porovnanie Popperovej koncepcie negatívnej racionality a postmodernizmu (zameriava sa najmä na Derridovo dielo). Parusniková ukazuje, že ako Popper tak postmodernizmus sa pokúšajú dať odpoveď na podobný problém – na problém fundamentality racionality, ktorá vo svojich dôsledkoch vedie k autoritárskemu poňatiu rozumu. Chce ukázať „souvislost mezi Popperovým odmítnutím ustavující role rozumu v tradiční epistemologii a postmoderním odmítnutím legitimačních nároků logocentrizmu“ (s. 226). Popper aj postmodernizmus pokladajú takéto postoje za fundamentálne a chcú ich eliminovať z filozofie. Napriek tomu však medzi Popperom a postmodernizmom existujú zásadné rozdiely. Jedným rozdielom je sám spôsob vyjadrovania. Popper by nazval spôsob, akým sa vyjadruje napríklad Derrida, obskúrnym, keďže, ako hovorí Parusniková, „Popper považoval temnou a komplikovanou formulaci myšlenek za výraz filosofovy zmatenosti a exhibicionizmu“ (s. 226). Oveľa zásadnejší rozdiel však je v tom, aký status pridelujú Popper a postmodernizmus rozumu.

Postmodernizmus status rozumu jednoznačne spochybňuje. „Popper naproti tomu obhajuje rozum a nabízi alternativní model rozumu bez jakýchkoli justifikačních (tedy fundačních) příměsí“ (s. 229).

V *Dovětek: jednota metody empirických a společenských věd* sa Parusniková zaoberá Popperovou aplikáciou jeho metodologických východísk na oblasť spoločenských vied. Popperov falzifikačný imperatív sa v tejto oblasti podľa Parusnikovej pretavuje do jeho koncepcie otvorenej spoločnosti, v rámci ktorej majú zohrávať podstatnú úlohu pokusy o falzifikáciu zavedených spoločenských a politických schém, čoho výsledkom má byť vytvorenie kritickej politickej kultúry.

Parusnikovej hlavným cieľom bolo objasnenie Popperovej koncepcie negatívnej racionality. Vzhľadom na tento cieľ musela, samozrejme, z Popperovej filozofie vyčleniť a objasniť tie problémy, ktoré s touto koncepciou úzko súvisia, a nechať stranou ďalšie problémy, ktorých vysvetlenie by jej k dosiahnutiu tohto cieľa nepomohlo. V týchto intenciách mi však pripadá zvláštne, že sa autorka *vôbec* nezmienila o vzťahu medzi Popperovou filozofiou a Tarského dielom, obzvlášť o jeho sémantickej koncepcii pravdy. V Popperovej koncepcii negatívnej racionality zohráva kľúčovú úlohu pojem „pravdy“, ktorý plní úlohu regulatívneho ideálu. Ale ešte v *Logik der Forschung* (1934) Popper zdôrazňoval, že v jeho logike vedy sa možno zaobiť bez pojmov „pravdivý“ a „nepravdivý“, a toto riešenie uprednostňoval. Potom, čo sa však zoznámil s Tarského koncepciou, názor zmenil, a viac sa nezdráhal hovoriť o „pravdivosti“ či „nepravdivosti“. Popper bol za to Tarskému nesmierne vďačný. Na úplné objasnenie Popperovej koncepcie negatívnej racionality by preto bolo určite vhodné začleniť Tarského vplyv na formovanie tejto koncepcie alebo ho *aspoň* spomenúť.

Napriek tejto menšej výhrade pokladám Parusnikovej monografiu za výborný úvod do Popperovej filozofie (a aj do filozofie kritického racionalizmu vo všeobecnosti) a odporúčam ju každému, kto by sa s touto filozofiou chcel bližšie zoznačiť. Ak Parusniková v úvode práce spomína, že na poli filozofickej reflexie Popperovi dosť dlhujeme, a dúfa, že jej kniha pomôže tento dlh splatiť, potom tento cieľ bezpochyby splnila. Ostáva len dúfať, že sa pridajú ďalší. Na záver chcem oceniť knihu aj po grafickej stránke, menším nedostatkom je však absencia menného a vecného registra, ktoré by nepochybne zjednodušili orientáciu v knihe.

Jozef Katina